

The Socio-Cultural Nature of an Iranian Oligarchic Family: The Rashidians

Mojtaba Soltani Ahmadi^{*}, MohammadHassan Pourghanbar^{}**

Ruhollah Solgi^{*}**

Abstract

This article focuses on the movements of one of the influential families of the second Pahlavi period, the Rashidis, and discusses their characteristics from a socio-cultural perspective, as it seeks to answer the question of what were the components of the Rashidis' socio-cultural personality? Through a library research method based on collecting data from historical sources and documents, and an analytical research method within the framework of sociological theory with an emphasis on the characteristics of the comprador bourgeoisie, we analyze the nature of the Rashidis from a socio-cultural perspective. The findings indicate that one of the personality characteristics of the Rashidis, as part of the Iranian dependent capitalists, was an extreme tendency towards the West, especially England, in the field of culture and civilization, as they were even influenced by Western models in their behavior and lifestyle. In addition, their greed and lust for pleasure were also considered characteristics that could be seen in such characteristics as luxurious facilities and entertainment. Also, their self-interest and inattention to public interests should be mentioned, to the extent that, in appropriate cases, they even sacrificed national interests for personal interests. The last prominent characteristic was their lack of self-control,

^{*} Associate Professor, Department of Islamic History and Civilization, Payam Noor University, Tehran, Iran
(Corresponding Author), msoltani94@pnu.ac.ir

^{**} PhD of Department of History, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran, mpourghanbar8@gmail.com

^{***} Assistant Professor, Department of Political Science, Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran, r.solgi@ihcs.ac.ir

Date received: 19/11/2024, Date of acceptance: 24/12/2024

which was observed not only in the intellectual and behavioral levels of the Rashidians, but also inferred from their close interaction with marginalized groups, criminal groups, and thugs.

Keywords: Contemporary Iran, Pahlavi period, circles close to power, Rashidians, socio-cultural characteristics.

Introduction

In contemporary Iran, there were many influential and famous families in various political, economic and cultural fields that had great effects, both positive and negative, on the society and the governance of the country. If we leave aside the politically influential families with local and regional roots such as Qaraguzlu, Alam and Bayat, we can mention the Jahanbani, Zahedi and Atabai families, who showed great movements in the political and military fields, the Farmanfarmayan, Namazi and Bushehri, who simultaneously played a colorful role in the political and economic fields, as examples, as well as the Foroughi, Nafisi and Khalatbari, who in addition to the political field, had prominent scientific and cultural movements, and the Khosrowshahi, Khayami and Lajavardi families, who focused mainly on the economy and achieved significant success in this path. One of these influential families in contemporary Iran was the Rashidians. Although, unlike the families mentioned in the previous lines, they are less well known due to the type and method of their activities, which were mainly non-public and in the shadows, they were considered among the ruling and upper classes of Iranian society at that time due to their enormous economic wealth and close relationship with the government of the time during the period in question. The scope of their activities in the economy and politics of Iran, as a type of Iranian oligarch, was significant.

Habibollah Rashidian showed some activity during the first decades of the 20th century, coinciding with the rise of the first Pahlavi, and then spent more than a decade in prison until the end of Reza Shah's reign, until at the beginning of the 1940s, he resumed his efforts in Iranian politics in line with British policy, along with his children, Seifollah, Qodratollah, and Asadollah, while also greatly expanding his economic business with the support of this country. A decade later, in the early 1950s, when Habibollah was in his old age, his children continued to be active and serious in the political arena and played an influential role in the fall of Mohammad Mosaddeq's government. During the decade after the coup and until the mid-1940s, they continued to be present behind the scenes of politics, using various mechanisms to accumulate

economic capital and acquire financial wealth until the end of the Pahlavi regime. In the following article, the authors of these lines seek to explain the socio-cultural characteristics of the aforementioned family, one of the most influential and powerful families in Iran in the 20th century, by analyzing the mentality and especially the actions of its members. In this way, they will understand the characteristics of some of the upper classes and the ruling class of Iran over the last hundred years, who mainly had friendly relations and close interaction with the governments of the time. With these characteristics, the present article can be considered innovative and original. Accordingly, the article seeks to answer the following question:

On the basis of what components can the cultural and social personality of the Rashidian family be explained?

Materials & Methods

In order to answer this question, on the one hand, we examined the Rashidian family from the perspective of cultural characteristics, using a library method of data collection, i.e., examining first-class historical documents and sources that provide valuable data to the authors in this field. On the other hand, we examined the Rashidian family from the perspective of cultural characteristics, within the framework of a sociological theory based on social stratification centered on the comprador bourgeoisie.

this research that has been written based on library research and information collection, mainly from memoirs and documents, and sometimes from some reliable and scientific research sources.

The comprador bourgeoisie and their actions can be explained from different angles, and given that in this study we are focusing on socio-cultural characteristics, we will refer to the characteristics of the comprador bourgeoisie from this perspective. The most prominent cultural characteristic of the comprador bourgeoisie in any society is their strong tendency and attachment to foreign culture. Disregard for national identity and lack of desire to fight for cultural independence are characteristics of the comprador bourgeoisie. The second characteristic of the comprador bourgeoisie in this area is personalism and self-interest, as the members of this stratum, as the upper layers of the bourgeoisie and the dependent capitalists, are very self-centered and self-interested, and they organize their actions around personal interests. In this regard, national interests have become worthless for them compared to personal interests, which also gives their decisions and behavior an irresponsible tone from a social point of view. The third characteristic is related to the greed and hedonism of this stratum. A large part of the

bourgeois comprador class, thanks to the defective economic structure of their country and the lack of social arrangements for the redistribution of wealth, experiences upward class mobility through rent-seeking and brokerage. The fourth cultural-intellectual characteristic of a significant number of people belonging to the comprador bourgeoisie is a lack of dignity in thought and ignorance in action, which can also be called lampoonism. Apart from the fact that the comprador bourgeoisie attracts its supporters from among the profit-seeking individuals present in the lower and marginal classes of society.

Discussion & Result

the cultural and social characteristics of the Rashidians can be analyzed based on four components, all of which were centered around and related to the comprador bourgeoisie, and of course, some of them overlapped with each other to some extent. The first characteristic was Westernization and attachment to England. Those who, as comprador bourgeoisie or dependent capitalists, saw their existential nature and economic interests in a positive and direct relationship with England, were naturally inclined to this foreign country as a model and reference in the social and cultural spheres, to the extent that not only were they themselves influenced by the West in their lifestyle, habits, and attitudes, but they also appeared to be adept at the penetration and expansion of Western culture in Iran. The second characteristic of the Rashidians was their self-interest, which was also related to their class nature as bourgeois comprador, because these people, due to their commercial and mercantile view of various issues, gave complete priority to personal interests. As historical documents and evidence indicate, in order to achieve their profit-seeking goals, they were not only indifferent to collective and public interests, but also, when they saw their own interests at risk, were even willing to sacrifice national interests. nouveau can be considered the third characteristic of the aforementioned family, whose prominent manifestation was also in self-indulgence, ostentatiousness, and of course, the display of consumption. The Rashidians, who were suddenly and in a very short period of time thrown from the middle class to the upper and wealthy class of society by an accident, as a result of this very rapid economic transformation, as newly arrived individuals, sought to adopt a lifestyle of ostentatiousness and luxurious entertainment with the aim of showing off and gaining a position among the ruling and upper classes of the country. The fourth social and cultural characteristic of the Rashidians should be sought in their lumpen-like thoughts and actions. Considering the low social origin of this family, and considering

that even after class mobility, their intellectual-cultural capital not only did not grow in a balanced and equal way with economic capital, but they also suffered from intellectual immaturity, it was not far from being expected that the Rashidians would have a vulgar attitude and behavior, and some, like Asadollah, would even openly portray themselves as lumpen and arrogant. Apart from the scoundrel-like behavior and speech, the close interaction and connection with the urban mob, especially the gangsters and gangsters from the south of the city, was a clear sign of the scoundrel-like nature of the Rashidians.

Conclusion

The first characteristic was Westernization and attachment to England. The second characteristic of the Rashidians was their self-interest, which was also related to their class nature as bourgeois comprador. nouveau can be considered the third characteristic of the aforementioned family, whose prominent manifestation was also in self-indulgence, ostentatiousness, and of course, the display of consumption. The fourth social and cultural characteristic of the Rashidians should be sought in their lumpen-like thoughts and actions.

Bibliography

Books

- Abrahamian, Yervand (1979) *Coup: The 1953 Coup, The CIA and the Roots of Iran-United States Relations in the Modern Era*, translated by Nasser Zarafshan, Tehran: Negah.
- Aramesh, Ahmad (1979) *Seven Years in Arya Mehr Prison*, Tehran: Book Translation and Publishing Company.
- Ajlali, Parviz (1979) *Social Change and Cinema in Iran*, Tehran: Ageh.
- Akbari, Ali Akbar (1973) *Lumpenism*, Tehran: Sepehr Publishing.
- Ansari, Abdolreza (2012), *Memoirs: Unsaid from the Pahlavi Era*, Tehran: Alam.
- Alam, Mustafa (1992) *Oil, Power and Principles of Nationalization of Iranian Oil*, translated by Gholamhossein Salehiyar, Tehran: Etelat.
- Azimi, Fakhreddin (2004) *National Sovereignty and Its Enemies*, Tehran: Negare Aftab.
- Azimi, Fakhreddin (2015) *Reflections on Mossadegh's Political Attitude*, Tehran: Khojasteh.
- Behnood, Masoud (2007) *Iranian Governments from Seyyed Zia to Bakhtiar*, Tehran: Javidan.
- Derakhshani, Ali Akbar (2007) *The full text of the memoirs of Brigadier General Ali Akbar Derakhshani*, edited by Habib Lajvardi, Tehran: White Page.
- Deldam, Eskandar (2001) *My and Farah Pahlavi's Memoirs, Volume 1*, Tehran: Be Afarin.
- Javedani, Heman (2002) *Yearbook of the History of Iranian Cinema*, Tehran: Ghatre.

- Jafari, Shaban (2002) *Memoirs of Shaban Jafari*, edited by Homa Sarshar, Tehran: Third.
- Saeedi Firouzabadi (2003) *Memoirs*, edited by Mohammad Hassan Mirhosseini, Yazd: Yazd University.
- Seifpourfatemi, Nasrollah (2000) *The Bite of Time*, Tehran: Shiraz.
- Shanechi, Mohammad (1983) *Oral History of Iran at Harvard University*, edited by Habib Lajvardi, Interviewer: Habib Lajvardi, March 4, 1983, Tape No. 1.
- Shahbazi, Ali (1998) *Shah's Protector: Memoirs of Ali Shahbazi*, Volume 1, Tehran: Ahl Qalam.
- Iraqi, Mehdi (1991) *Unsaid*, by Moghaddis and Others, Tehran: Rasa.
- Farmanfarmaian, Rukhsan and Manouchehr Farmanfarmaian (1998), *Blood and Oil: Memoirs of an Iranian Prince*, translated by Mehdi Haghighat Khah, Tehran: Qognoos.
- Farmanfarmaian, Manouchehr (1994) *From Tehran to Caracas: Oil and Politics in Iran*, Tehran: Tarikh Iran Publishing House.
- Qashqai, Mohammad Nasser (1983) *Oral History of Iran at Harvard University*, with the Effort of Habib Lajvardi, Interviewer: Habib Lajvardi, February 3, 1983, Tape No. 7.
- Keshani, Ali Asghar (2007) *The Process of Interaction between Iranian Cinema and the Pahlavi Government*, Tehran: Revolutionary Documents Center.
- Gaziorowski, Mark (1992) *American Foreign Policy and the Shah*, Translated by: Fereydoun Fatemi, Tehran: Markez.
- Gaziorowski, Mark (2005) *Mossadegh and the Coup*, Translated by: Ali Morshedizad, Tehran: Qaseeda Sara.
- Lahiji, Abdolkarim (1984) *Oral History of Iran at Harvard University*, with the Effort of Habib Lajvardi, Interviewer: Zia Sadeq, March 5, 1984, Tape No. 5.
- Lepping, Brian (1986). *The Fall of the British Empire and the Government of Dr. Mossadegh*, translated by Mahmoud Enayat, Tehran: Kitab Sara.
- Lenchafsky, Georges (1973). *Thirty Years of Western-Soviet Rivalry in Iran*, translated by Hoora Yavari, Tehran: Ibn Sina.
- Masoud Ansari, Ahmad Ali (1992). *Me and the Pahlavi Dynasty*, Tehran: Fakhte Publishing.
- Detailed Discussions of the National Assembly, 10 Farvardin 1323, 14th Session, Session 16.
- Moseley, Leonard (1369), *Playing Power*, Translator: Mahmoud Toloei, Tehran: Hafte.
- Mousavizadeh, Jahangir (1380) *Tabriz Under the Boots of the Red Army*, Volume 2, Tehran: Mousavizadeh Publishing.
- Mahbod, Ahmad (1985) *Oral History of Iran at Harvard University*, Established by Habib Lajvardi, Interviewer: Habib Lajvardi, April 28, 1985, Tape No. 6.
- Mehr, Farhang (1986) *Oral History of Iran at Harvard University*, Established by Habib Lajvardi, Interviewer: Habib Lajvardi, January 22, 1986, Tape No. 10.
- Mehrain, F. (1372) *In the Face of Truth*, Europe: Unknown.

65 Abstract

- Mehrabi, Masoud (1989) History of Iranian Cinema from the Beginning to 1978, Bija: Film Publications.
- Mohammadizadeh, Mojtabi (2006) Lumpen in the Politics of the Pahlavi Era (1965-1969), Tehran: Markaz.
- Mirzaei, Sina and Mohammad Hosseini (2003), The Story of the Lotis, Tehran: Media.
- Najmi, Nasser (1991) Political Memoirs (Historical Events of Iran from September 10 to August 19, 1990), Tehran: Kilini.
- Noghrekar, Masoud (2006) The Bells of the Deep of Power (The Political and Social Role of the Ignorant and the Lotis in the Contemporary History of Iran), Cologne: Forough.
- Noureddine Kia, Fazlollah (2008) Memoirs of Service in Palestine, Tehran: Abi.
- Woodhouse, CM (1985) Operation Boots, translated by Farahnaz Shakuri, Tehran: Nahshar No.
- Hashemi, Manouchehr (1985) Oral History of Iran at Harvard University, with the Effort of Habib Lajevardi, Interviewer: Habib Lajevardi, October 17, 1985, issue number 13.

Documentary sources

Published documents

- Documents of the occupation of Iran (1403) Volumes 1 and 5, compiled and translated by: Firouzi, Soleimani and Vasfar, Tehran: Contemporary History Studies.
- Documents of the American spy den: Reports of the American embassy during the last two decades of Pahlavi (1386) Volume 2, Tehran: Institute of Political Studies and Research.
- Historical events narrated by SAVAK documents (1386), Book 1, Tehran: Center for Historical Documents of the Ministry of Intelligence.
- Without explanation narrated by SAVAK documents (1387), Book 1, Tehran: Center for Historical Documents of the Ministry of Intelligence.
- The Million Party narrated by SAVAK documents (1388), Tehran: Center for Historical Documents of the Ministry of Intelligence.
- The Rashidians narrated by SAVAK documents (1389), Volumes 1-3, Tehran: Center for Historical Documents of the Ministry of Intelligence.
- Tairani, Behrouz (1376) Documents of Iranian political parties, Tehran: National Documents of Iran.
- Moradi, Shahriar and others (2013), Documents from the Million Party, Tehran: Book House.

Unpublished Documents

- Motma (moseseh tarikh moaser iran)
- Reference Number 63900-0-0P
- Reference Number 63919-0-0P
- Reference Number 63952-0-0P
- Reference Number 63953-0-0P
- Reference Number 31-2017-4513SH

Reference Number 32-2017-4513SH

Reference Number 7-23-146R

Reference Number 12-23-146R

Reference Number 17-23-146R

Reference Number 40-23-146R

Reference Number 44-23-146R

Reference Number 48-23-146R

Reference Number 51-23-146R

Reference Number 59-23-146R

Reference Number 62-23-146R

Magazines

ayandeh, 1367, serial number 9-12.

goftago, 1373, number 5.

Latin sources

Ashcroft, B and Tiffin and Griffins (2001). Post-Colonial Studies: The Key Concepts. London: Routledge.

Baran. P(1976) The political economy of growth. Harmondsworth: Penguin Books

Chua, L, (2020) Imperial Negotiations: Introducing Comprador Networks and Comparative Modernities. Architectural Histories, Vol.8, No.1.

Dorril, Stephen. MI6: Inside the Covert World of Her Majesty's Secret Intelligence Service, New York: Touchstone 2002.

Fanon, f(2004) the Wretched of the Earth, transl: Richard Philcox, New York: Grove Press.

Frank, Andre Gunder (1970) Lumpenbourgeoisie and Lumpendevelopment: dependence, class, and politics in Latin America, New York: Monthly Review Press.

Hao, Yen-ping (1970), the comprador in nineteenth century china: bridge between east and west, vol 45, Harvard east asian series, harvard university press.

Heartfield, James (2005) China's comprador capitalism is coming home, Review of radical political economics, Vol. No. 2, pp. 196-214,

Kasaba, Resat (1988), Was there a compradore Bourgeoisie in Mid-nineteenth-century western Anatolia?, Vol.11, No.2, research foundation of state university of new york, pp215-228.

Kofi, Tetteh A. (1972) The elites and underdevelopment in Africa: the case of Ghana, Berkeley Journal of Sociology. Vol 17, pp97-115.

Mgbeoji, Ikechi (2014) the comprador complex: Africa IPRs Elites, Neo-colonialism and the enduring of African IPR Agenda by external interest, intellectual property journal, Vol26, p313-329.

67 Abstract

- Mills, Nathaniel(2014) Ralph Ellison's Marxism: The Lumpenproletariat, the Folk, and the Revolution, *African American Review*, Vol. 47, No. 4 (Winter 2014), pp. 537-554.
- Mitrović, Ljubiša (2010) The new bourgeoisie and its Pseudo-Elite in the societies of peripheral capitalism, *Series: philosophy, sociology, psychology and history*, Vol.9 No. 1, 2010, pp. 1-13.
- Naficy, Hamid(2011) *A Social History of Iranian Cinema, Volume 2: The Industrializing Years*, Durham: Duke University Press.
- Nwauwa, Apollos (2020) Western education and the rise of a new African elite in west Africa, <http://doi.org/10.1093/acrefore/9780190277734.013.282>, 30 January 2020.
- Poulantzas, Nicos (1975) *classes in contemporary capitalism*, London, NLB.
- Stallybrass, Peter (1990) Marx and Heterogeneity: Thinking the Lumpenproletariat, *Representations*, No. 31, Special Issue: The Margins of Identity in Nineteenth-Century England (Summer, 1990), pp. 69-95.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

ماهیت اجتماعی-فرهنگی یک خانواده الیگارش ایرانی:

رشیدیان‌ها

مجتبی سلطانی احمدی*

محمدحسن پورقنبر**، روح‌الله سلگی***

چکیده

این مقاله با تمرکز بر تحولات و مواضع یکی از خانواده‌های متنفذ دوره پهلوی یعنی رشیدیان‌ها، به ویژگی‌های آنان از منظر اجتماعی-فرهنگی می‌پردازد، چنان‌که درصدد پاسخ به این پرسش می‌باشد که، مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده شخصیت اجتماعی-فرهنگی رشیدیان‌ها چه بود؟ نویسندگان مقاله از طریق روش پژوهش کتابخانه‌ای بر مبنای گردآوری داده‌ها از منابع و اسناد تاریخی، و شیوه پژوهش تحلیلی در چارچوب نظریه جامعه‌شناسی با تأکید بر خصایص قشر بورژوازی کم‌پرادور، ماهیت رشیدیان‌ها را از بُعد اجتماعی-فرهنگی واکاوی می‌کنند. یافته‌ها دال بر این است که یکی از ممیزه‌های شخصیتی رشیدیان‌ها بعنوان بخشی از سرمایه‌داران وابسته ایرانی، گرایش افراطی به غرب‌بویزه انگلستان در حوزه فرهنگ و تمدن بود، چنان‌که حتی در سبک رفتاری و زندگی نیز متأثر از الگوهای غربی بودند. علاوه بر این، نوکیسگی و عشرت‌طلبی نیز از خصایص آنان بشمار می‌رفت که با شاخصه‌هایی همچون امکانات و تفریحات لاکچری قابل مشاهده بود. همچنین باید از منفعت‌طلبی و بی‌توجهی آنان به منافع عمومی نام برد، تا آنجا که در مواقع مقتضی، حتی مصالح ملی را قربانی منافع شخصی می‌کردند. آخرین خصیصه برجسته نیز لمپن‌مآبی بود که نه تنها در سطح فکری و رفتاری

* دانشیار گروه تاریخ و تمدن اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، msoltani94@pnu.ac.ir

** دکتری گروه تاریخ، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران، mpourghanbar8@gmail.com

*** استادیار گروه علوم سیاسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران، r.solgi@ihcs.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۲۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۴

رشیدیان‌ها مشاهده می‌شد، بلکه از تعامل نزدیک آنها با اқشار حاشیه‌ای، گروه‌های تبهکار و اراذل واوایش قابل استنباط بود.

کلیدواژه‌ها: ایران معاصر، دوره پهلوی، حلقه‌های نزدیک به قدرت، رشیدیان‌ها، ویژگی اجتماعی-فرهنگی.

۱. مقدمه

در تاریخ معاصر ایران، خانواده‌های بانفوذ و برجسته متعددی در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی و فرهنگی سربر آوردند که اثرات زیادی، اعم از مثبت یا منفی برای جامعه و حاکمیت کشور داشتند. اگر از خانواده‌های متنفذ سیاسی با ریشه‌های محلی و منطقه‌ای مانند قراقرزلو، علم و بیات بگذریم، می‌توان از خانواده‌های جهانبانی، زاهدی و آتابای که در حیطه‌های سیاسی و نظامی تحرکات زیادی از خود نشان داده تا فرمانفرمایان، نمازی و بوشهری که همزمان در دو حوزه سیاسی و اقتصادی نقش پُررنگی ایفا نمودند، بعنوان نمونه نام برد، همچنین از فروغی، نفیسی و خلعتبری که علاوه بر عرصه سیاست، تحرکات علمی و فرهنگی برجسته‌ای داشتند تا خاندان‌های خسروشاهی، خیامی و لاجوردی که تمرکز عمده خود را بر روی اقتصاد گذاشته و در این مسیر، موفقیت چشمگیری کسب نمودند. یکی از این خانواده‌های بانفوذ در ایران معاصر، رشیدیان نام داشت که گرچه برخلاف خاندان‌های مزبور در سطور پیشین، بخاطر نوع و روش فعالیت که عمدتاً غیرعلنی و در سایه بود، کمتر شناخته شده‌اند، اما بدلیل ثروت اقتصادی بسیار زیاد و رابطه نزدیک با حاکمیت وقت طی برهه زمانی موردنظر، در زمره طبقات حاکمه و فرادست جامعه آن روز ایران بشمار می‌رفتند و دامنه فعالیت آنها در اقتصاد و سیاست ایران، بعنوان نوعی الیگارشی ایرانی، قابل توجه بود.

حبیب‌اله رشیدیان بنابر روایت طی آغاز قرن ۱۴ش، مقارن روی کارآمدن پهلوی اول، تحرکاتی از خود نشان داد، سپس بیش از یک دهه و تا پایان سلطنت رضاشاه در زندان بسر برد، تا این‌که در آغاز دهه بیست شمسی به همراه فرزندان‌ش یعنی سیف‌اله، قدرت‌اله و اسداله، تکاپوهای خود را در عرصه سیاست ایران همسو با خط‌مشی انگلستان از سر گرفت، ضمن این‌که با حمایت همین کشور کسب‌وکار اقتصادی خود را رونق فراوانی بخشید. یک دهه بعد یعنی اوایل دهه سی، وقتی حبیب‌اله دوره سالخوردگی را سپری می‌کرد، فرزندان‌ش همچنان پُرتحرک و مُجدّانه در صحنه سیاسی قدم برداشته، در سقوط دولت محمد مصدّق نقش تاثیرگذاری را ایفا نمودند. آنان طی دهه بعد از کودتا و تا اوسط دهه چهل شمسی همچنان

بصورت مکتوم، در پشت پرده صحنه سیاست حضور داشتند و با سازوکارهای گوناگون به انباشت سرمایه اقتصادی و کسب ثروت مالی تا پایان حکومت پهلوی مبادرت ورزیدند. در مقاله پیش‌رو، نویسندگان این سطور درصدد هستند تا با واکاوی ذهنیت و بویژه گُش‌های اعضای خاندان مزبور بعنوان یکی از خانواده‌های بانفوذ و قدرتمند ایران نیمه اول قرن ۱۴ش، ممیزه‌های اجتماعی-فرهنگی آن را تبیین نمایند تا از این طریق، خصایص بخشی از اقشار فرادست و طبقه حاکمه ایران طی صد سال اخیر، که عمدتاً نیز با حاکمیت‌های وقت رابطه دوستانه و تعامل نزدیکی داشته و دارند، ازین طریق، به سرمایه اقتصادی قابل توجهی دست یافته و حتی در پشت پرده در معادلات سیاسی کشور ایفای نقش کرده و می‌کنند را بوضوح نمایان نمایند. درخصوص سابقه پژوهشی باید عنوان نمود که پیرامون موضوع این مقاله، تاکنون هیچ کتاب یا مقاله علمی نوشته نشده است، با این حال، پیرامون تحركات خانواده رشیدیان دو مقاله، یکی راجع به فعالیت‌های هنری آنان با عنوان «نقش برادران رشیدیان در توسعه سینمای ایران» از محمدی و دیگر نیز در باب اقدامات سیاسی آنان با عنوان «نقش خاندان رشیدیان در سیاست و قدرت بین سالهای ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲ش» از کلهر نوشته شده است، که بصورت کلی، گذرا و مختصر به فعالیت‌های هنری و سیاسی آنان پرداخته شده است. با این اوصاف، مقاله پیش‌رو را می‌توان نوآورانه و از زاویه‌ای جدید در راستای شناخت بخشی از اقشار حاکمه ایران طی قرن ۱۴ش تلقی نمود، پژوهشی که بر مبنای تحقیق کتابخانه‌ای و گردآوری اطلاعات از عمدتاً خاطرات و اسناد، و بعضاً برخی منابع پژوهشی معتبر و علمی به رشته تحریر درآمده است. بر این اساس، مقاله درصدد پاسخ به این پرسش می‌باشد:

شخصیت فرهنگی و اجتماعی خانواده رشیدیان بر اساس چه مؤلفه‌هایی قابل تبیین است؟

در راستای پاسخ به سوال مزبور، ما از یک‌سو، با شیوه کتابخانه‌ای گردآوری داده‌ها یعنی تفحص در اسناد و منابع تاریخی درجه یک که داده‌های ارزشمندی را در این زمینه در اختیار نویسندگان قرار می‌دهند و از سوی دیگر، در قالب نظریه جامعه‌شناسانه که بر مبنای قشربندی اجتماعی با محوریت قشر بورژوازی کمپرادور می‌باشد، خانواده رشیدیان را از منظر خصایص فرهنگی در معرض واکاوی قرار می‌دهیم.

۲. بورژوازی کمپرادور

بانظر به این که مقاله پیش‌رو در چارچوب نظریه جامعه‌شناسی و بر اساس «بورژوازی کمپرادور» (comprador bourgeoisie) تدوین گردید، ازین‌رو، در ابتدا توضیحاتی در زمینه موردنظر ضروری بنظر می‌رسد.

سرچشمه ظهور مفهوم بورژوازی کمپرادور را باید نشأت گرفته از فضای استعماری جهان، و رابطه میان کشور استثمارکننده و استثمارشونده طی میانه قرن ۱۹م دانست که بتدریج دامنه کاربرد این اصطلاح گسترش یافت تا آنجا که جهان سرمایه‌داری و فضای دوقطبی آن یعنی جوامع پیرامون و عقب‌مانده از یکسو و کشورهای مرکزی و پیشرفته در سویی دیگر، که حلقه محوری آن نیز وابستگی پیرامون به مرکز بود را دربر گرفت. در این چارچوب، بورژوازی کمپرادور، در ابتدا برای بخشی از بازرگانان جوامع مستعمره که بعنوان نماینده و کارگزار کمپانی‌های غربی، زمینه فروش کالاهای اروپایی در کشور خود را هموار می‌کردند اطلاق گردید، اما در ادامه، طی قرن ۲۰م نه فقط تجار بلکه برخی اقشار فرادست جامعه که بعنوان سرمایه‌داران وابسته شناخته می‌شدند را شامل شد، همان افرادی که جایگاه‌های مهم قدرت و نفوذ را در ساختار سیاسی، اقتصادی و اداری اشغال کرده، و از این موقعیت در راستای بهبود منافع دول ثروتمند بیگانه و به ضرر مصالح ملی بهره بردند، ضمن این‌که خود نیز از این فرصت بمنظور کسب سرمایه اقتصادی و نفوذ سیاسی استفاده نمودند. (baran, 1962: pp230-۴; heartfield, 2005: 199; hao, 1970: 17-19; Mgbeoji 2014: pp314; Kasaba, 1988: pp217-219; 231).

بورژواکمپرادورها و اقدامات آنان از زوایای مختلف قابل تبیین می‌باشد، که با توجه به این‌که در این پژوهش بر ویژگی‌های اجتماعی-فرهنگی متمرکز هستیم، به خصایص قشر بورژوازی کمپرادور از این منظر اشاره می‌کنیم.

برجسته‌ترین ممیزه فرهنگی بورژوازی کمپرادور در هر جامعه‌ای، گرایش شدید و دلبستگی آنان به فرهنگ بیگانه می‌باشد. عدم توجه به هویت ملی و فقدان تمایل برای مبارزه در راستای استقلال فرهنگی، از خصوصیات بورژوازی کمپرادور می‌باشد (Ashcroft et al, 2001, p 55; Fanon, 2004, p14, 218). آنان که علاوه بر مقولات سیاسی و اقتصادی، از بُعد فکری نیز به بیگانه تعلق خاطر دارند (Poulantzas, 1975: p71) نه تنها درصدد زدودن آثار فرهنگ استعمار از وطن خود نیستند، بلکه بعنوان عوامل تاثیرگذار در تغییر اجتماعی، حتی توسعه‌نیافتگی و فرهنگ وابستگی را نیز در جامعه ترویج می‌کنند (Mitrović, 2010: p7; kofi, 1972: 100-102). بورژواکمپرادورها با نظر به ارتباط تنگاتنگ و حتی وابستگی مالی به یک قدرت خارجی، از

فرهنگ بومی و ملی فاصله گرفته، کاملاً متأثر از فرهنگ بیگانه بوده، و نه تنها در صدد همسویی خود با الگوهای سبک زندگی کشور مرجع هستند بلکه همچنین یکی از ابزارهای نفوذ فرهنگ بیگانه در جامعه خود تلقی می‌شوند (Chua, 2020:p3 ؛ Nwauwa,2020: pp2-4)

دومین خصلت بورژوازی کمپرادور در این حوزه، شخصی‌نگری و منفعت‌طلبی است، چنان‌که خودمحوری و سودجویی در اعضای این قشر بعنوان لایه‌های فوقانی طبقه بورژوازی و سرمایه‌داران وابسته، بسیار پُررنگ بوده، گُش‌های خود را حول محور نفع شخصی تنظیم می‌کنند. در این راستا، مصالح ملی برای آنان در مقایسه با منافع شخصی، فاقد ارزش تلقی گردیده، که این از نظر اجتماعی نیز صبغه غیرمسئولانه به تصمیمات و رفتار آنان می‌دهد (Mitrović, 2010, p5؛ Mgbeoji 2014:p315). پیروی کورکورانه و نسنجیده به هر قیمتی از منافع فردی موجب می‌شود تا آنها حتی در مواقع مقتضی این آمادگی را داشته باشند که در راستای افزایش ثروت اقتصادی خود، به زیان هموطنان اقدام نمایند (Mitrović, 2010: p6)

ویژگی سوم به نوکیسگی و عشرت‌طلبی این قشر ارتباط دارد. بخش عمده‌ای از بورژواکمپرادورها که به لطف ساختار اقتصادی معیوب کشورشان و فقدان تنظیمات اجتماعی برای بازتوزیع ثروت، تحرک طبقاتی صعودی را از طریق رانت‌خواری و دلالی تجربه می‌کنند (Ashcroft et al, 2001: 55؛ Poulantzas, 1975: p155)، از یک‌سو، خود را به طبقه اجتماعی مبدا متعلق ندانسته و از سوی دیگر نیز با جایگاهی که به‌تازگی کسب نمودند، آشنایی ندارند، ازین‌رو، بعنوان اشخاص تازه‌به‌دوران رسیده با هدف غلبه بر احساس حقارت خود در مقابل افراد طبقه جدید، مجبور به تظاهر و خودنمایی هستند، که ساده‌ترین ابزار در این مسیر هم تجمل‌طلبی، عیاشی و مصرف‌گرایی است (Mitrović, 2010: p5؛ Chua, 2020:p12)

چهارمین خصیصه فرهنگی-فکری تعداد قابل‌توجهی از افراد متشعب به قشر بورژوازی کمپرادور، کم‌مایگی در افکار و جاهل‌مآبی در کردار است، که می‌توان از آن بعنوان لمپنیسم نیز نام برد. جدای از این‌که بورژوازی کمپرادور، حامیان خود را از میان اشخاص سودجوی حاضر در طبقات پایین و حاشیه‌ای جامعه جذب می‌کند (Mitrović, 2010: p6) خود نیز عمدتاً در ذهنیت و گُش لمپن‌مآب هستند (Mitrović, 2010: p6) تا آنجا که حتی برخی اندیشمندان، بورژوازی کمپرادور را بنوعی همسان با لمپن بورژوازی دانسته و به ماهیت عمدتاً مشابه آنها اشاره کرده‌اند (Frank,1970: pp19-24).

۳. ویژگی‌های اجتماعی-فرهنگی رشیدیان‌ها

۱.۳ گرایش به غرب

رشیدیان‌ها، نظر به شواهد و مستندات که وجود دارد، دفع عناصر فرهنگ ملی و جذب حداکثری فرهنگ غربی بویژه انگلیسی را مدنظر داشتند. اعضای این خانواده از هر چیزی که مرتبط با انگلستان بود بطور نامحدود ستایش می‌کردند، چنان‌که برای نمونه در یکی از این موارد، اسداله هنگامی که از خاطرات مسافرت به هندوستان همراه با محمدرضا شاه روایت می‌کرد، از حیرت فراوان پهلوی دوم نسبت به بهبود وضعیت هند تحت استعمار انگلستان، حتی در مسائل فرهنگی و تمدنی سخن به میان آورد:

اعلیحضرت همایونی بین دانشجویان ناهار میل فرمودند...آداب غذاخوردن و معاشرت آنها به قدری جذاب بود که مرتباً بر تعجب ترقی هندوستان برای اعلیحضرت می‌افزود...انگلیسی‌ها بهترین بناها و بهترین تمدن را برای هندی‌ها گذاشته‌اند. کشور ما شاید سیصد سال دیگر به ترقی امروز ملت هند برسد (رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹، ج ۱: ۱۶)

ضمن این‌که سفرهای دایمی به انگلیس و بازدید مکرر از آن کشور توسط برادران رشیدیان یعنی قدرت‌اله، سیف‌اله و اسداله رشیدیان (لپینگ، ۱۳۶۵: ۵۳؛ همچنین: رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹، ج ۳: ۳۴۶)، و مهمتر از آن نیز اقامت دائم فرزندان آنان یعنی نسل سوم خانواده رشیدیان در انگلستان و تحصیل در مدارس آنجا و عضویت در سازمان‌های مدنی آن کشور (مُتَمّا، شماره راهنما: ۷-۸-۲۳-۴۶ر) را می‌توان از دیگر نمونه‌های تعلق خاطر این خانواده به نگرش‌ها، عادات و سبک زندگی غربی قلمداد نمود.

حوزه سینما و فیلم‌سازی را می‌توان یکی از نشانه‌های محسوس تعلق خاطر رشیدیان‌ها به انگلستان و تمایل آنان به نفوذ فرهنگی غرب در ایران بشمار آورد. این نوع فعالیت که عمدتاً بر مبنای تحرکات قدرت‌اله و سیف‌اله بود، از همان اواسط دهه بیست شمسی، وقتی که سینما رِکس را در تهران تاسیس نمودند شروع شد (Naficy, 2011: 170). از آن زمان تا مدت‌ها بعد اکثریت غالب فیلم‌هایی که در این سینما روی پرده رفت، فیلم‌های خارجی بویژه غربی بودند (مهرابی، ۱۳۶۸: ۵۱). آنان که از همان آغاز فعالیت در حوزه هنری طی دهه بیست، با اتخاذ مشی نزدیکی به دربار پهلوی (بویژه اشرف) رونق کسب‌وکار خود در این زمینه را درنظر داشتند (کشانی، ۱۳۸۶: ۷۴-۷۵) طی دوره نخست‌وزیری مصدّق هم این نوع اقدامات خود را تداوم بخشیده، تا آنجا که در پوشش آن، به تحرکات سیاسی مبتنی بر توطئه علیه دولت نیز مبادرت

ورزیدند (آبراهامیان، ۱۴۰۱: ۲۰۳). بعد از سقوط دولت ملی گرا که راه برای نفوذ بیش از پیش غرب در ایران هموار گردید، پویایی هنری رشیدیان‌ها نیز همسو با رخنه فرهنگی غرب بر ایران شدت بیشتری گرفت. توافق با کمپانی برادران وارنر (WB) و کسب نمایندگی این شرکت برجسته حوزه فیلم‌سازی، که منجر به نمایش ده‌ها فیلم غربی در پرده سینماهای ایران بویژه رکس تهران شد (اجلایی، ۱۴۰۰: ۹۸؛ جاودانی، ۱۳۸۱: ۸۱) و همچنین ارتباط با کمپانی ئی ام آئی (EMI) انگلستان در حوزه هنری (مُتَمّا، شماره راهنما: ۴۴-۲۳-۱۴۶ ر) را می‌توان مبتنی بر همین رویکرد فرهنگی غرب‌گرایی دانست.

۲.۳ منفعت‌طلب و شخصی‌نگر

سودمحوری و و نادیده انگاری منافع عمومی و ملی، ویژگی محسوس رشیدیان‌ها بود، چنان‌که یکی از ابعاد سودمحوری آنان، در زمینه احتکار و گرانفروشی طی جنگ دوم جهانی افتاد، زمانی که خانواده رشیدیان از بحران اقتصادی و نابسامانی سیاسی در کشور نهایت بهره را برد و منفعت‌طلبی را در دستور کار قرار داد. آنان همراه با برخی دیگر از سودجویان و سرمایه‌داران وابسته مانند صرّاف‌زاده در مقطعی از تاریخ ایران با احتکار و گرانفروشی (سعیدی، ۱۳۸۲: ۵۴ و ۱۶۵؛ سیف پور، ۱۳۷۹: ۳۰۸)، سرمایه هنگفت اقتصادی کسب نمودند که کمبود کالاهای اساسی و تورّم سرسام‌آور در اقتصاد ایران، تهیه اجناس ضروری را برای اکثریت جامعه ایرانی بسیار دشوار کرده بود:

دو سال قبل روغن در این تهران یک مَن ۷ تومن بود حالا یک مَن ۴۰ تومان شده، قند یک مَن ۷ تا ۸ تومان بود حالا در حدود ۵۰ تومان شده، اجناس کارخانه چالوس با آن زیبایی متری ۶ الی ۷ تومان خریده می‌شد حالا متری ۴۰ یا ۵۰ تومان است... آقایان بروند یک دفعه بازار جنس بخرند ببینند دیگر میل می‌کنند زندگی داشته باشند یا نه؟ اگر عائله دارند و خانواده دارند بروند ببینند چه خبر است (مشروح مذاکرات، دوره ۱۴: نشست ۱۶).

همین تحركات منفعت‌طلبانه و قانون‌گریزانه حبیب رشیدیان و فرزندانش در نیمه اول دهه بیست شمسی بود که، خانواده‌ای را که پدر آنان بیش از یک دهه در زندان رضاشاه بسر می‌برد و قبل از آن نیز بعنوان درشکه‌چی و پیشخدمت سفارت انگلیس فعالیت می‌کرد، ناگهان تبدیل به یکی از اقشار فرادست و متمول جامعه ایران نمود، چنان‌که مطابق روایت یکی از افراد مطلع و شاهدان عینی:

در آن موقع که به مناسبت جنگ جهانی دوم، چیت یعنی مناسب‌ترین پوشاک مردم کم‌درآمد کمیاب بود و به سختی به دست مردم می‌رسید، انگلیسی‌ها دستور دادند مقدار زیادی چیت از کارخانه‌های شمال را با قیمت کارخانه در اختیار رشیدیان‌ها گذارند و او هم این چیت‌ها را در بازار سیاه به پول نزدیک کرد. گفته شد تفاوت فروش این چیت‌ها، هشت میلیون تومان آن روز یعنی سی سال پیش بود... کار این اسداله بعدها خیلی بالاگرفت و ارتباطش با آن بالا بالاها خیلی نزدیک شد بی سروصدا با آن ثروت سرشار و سرمایه بادآورده خود وارد رشته اقتصادی گردید و هم اکنون یکی از شخصیت‌های برجسته اقتصادی و بانکداری کشور است (درخشانی، ۱۳۸۶: ۲۷).

همین مشی اقتصادی مبتنی بر احتکار و گرانیفروشی طی دهه‌های بعدی نیز، هر زمان که فرصت برای این هدف سودجویانه مهیا بود از سوی رشیدیان‌ها تداوم یافت، همچنان‌که در قالب شرکت تعاونی توزیع، نقش برجسته‌ای را طی نیمه دوم دهه چهل شمسی در زمینه سودجویی از مایحتاج عمومی مردم بویژه گوشت بازی کردند (رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۳/۳۶۹؛ همان، ج ۳/۳۱۱).

بعد دیگری از این ویژگی اجتماعی-فرهنگی رشیدیان‌ها به مقوله بی‌توجهی آنان به منافع ملی در حوزه سیاسی باز می‌گردد. از ایفای نقش در زمینه کارچاق‌کنی سیاسی در سال‌های نخست بعد از سقوط رضاشاه گرفته تا تحرکات بی‌پایان برای سقوط دولت مصدق، که در هر دو مورد در قالب بورژوازی کمپرادور، منافع شخصی خود که همسو با منافع انگلستان و مغایر با مصالح و حاکمیت ملی بود را در اولویت قرار داده بودند. در مورد نخست، مطابق روایت یکی از افسران عالی‌رتبه ارتش ایران طی دهه بیست پیرامون نقش رشیدیان‌ها در انتصاب نظامیان وابسته به انگلستان در مناصب مهم ارتش، بعد از این‌که سرتیپ ریاضی جانشین سرتیپ رزم‌آرا در فرماندهی ستاد ارتش کشور در اواسط سال ۱۳۲۲ ش گردید، شخصی به نام سرهنگ جوادی به عنوان فرمانده لشکر ۳ (آذربایجان) از سوی ریاضی عازم تبریز شد، این در حالی اتفاق افتاد که بنابر روایت:

انتخاب این افسر به فرماندهی لشکر در منطقه حساس مانند آذربایجان با وجود ارتش شوروی در آنجا موجب تعجب همه افسران مطلع به حال جوادی و منطقه آذربایجان با موقعیت خاص آن گردید. انتخاب جوادی از روی نظرات سیاسی و باندبازی بود که در ارتش در حال نضج بود و سفارت انگلیس سلسله‌جنبان آن بود (درخشانی، ۱۳۸۶: ۲۸۷).

عناد با دولت ملی مصدق نمونه دیگری از رجحان منافع شخصی بر مصالح ملی از سوی رشیدیان‌ها بشمار می‌رود، در حالی که معارضه و منازعه افرادی مانند بقایی، کاشانی، سیدضیاء تا امثال زاهدی، ابتهاج، امینی، و حتی شعبان جعفری (جعفری، ۱۳۸۱: ۱۶۸) با مصدق، جدای از این‌که عمدتاً ناشی از منافع شخصی بود، بعضاً اختلاف دیدگاه بر سر مصالح ملی هم در آن تعارض داشت (بنگرید به: عظیمی، ۱۳۸۳؛ علم، ۱۳۷۱: ۳۶۵)، اما در این‌سو، هیچ نشانه‌ای دال بر این‌که ضدیت خانواده رشیدیان با مصدق، خارج از محدوده منافع شخصی و بر اساس کمترین میزان از منافع ملی باشد، وجود ندارد. همکاری بی‌چون و چرا با انگلیسی‌ها علیه دولت مصدق (وودهاوس، ۱۳۶۴: ۲۱؛ عظیمی، ۱۳۹۴، ۱۷۶؛ گازیوروسکی، ۱۳۸۴: ۶۴؛ مسعود، ۱۳۷۱: ۱۹)، خصومت و کینه‌توزی در بالاترین سطح نسبت به این دولت (گازیوروسکی، ۱۳۸۴: ۶۳؛ موسوی زاده، ۱۳۸۰: ج ۱/۱۸۲)، پرداخت رشوه به سیاستمداران و مقامات رسمی ایران برای مخالفت با دولت ملی (موزلی، ۱۳۶۸: ۲۱۹؛ گازیوروسکی، ۱۳۸۴: ۶۴)، و تحریک اوباش و مزدوران در راستای خشونت تا آنجا که به تخریب و غارت اموال مردم منجمه نخست‌وزیر منجر گردید (آرامش، ۱۳۵۸: ۱۴۵؛ مهرآئین، ۱۳۷۲: ۳۹۹)، همگی می‌تواند دال بر این مدعا باشد.

جنبه سوّم این‌که برادران رشیدیان از هر راهی، ولو غیرانسانی و خارج از اصول اخلاقی، در راستای منافع خود بهره می‌بردند، چنان‌که تعامل با انجمن‌های محلی، متنفذین و ریش‌سفیدان جنوب شهر تهران منجمه جوادی، قنات‌آباد، خانی‌آباد، شاه‌آباد و گردآوری ساکنان آن مناطق به دور خود آن‌هم با ترفندهای نمایشی و وعده‌های فریبنده (بنگرید: رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۱/۵۱)، یا اغوا و اغفال توده‌های جامعه از کارگران کشتارگاه گرفته تا عطار، قهوه‌چی و کسبه جنوب شهر با هدف برگزاری میتینگ علیه دانشجویان و جنبش اعتراضی دموکراسی‌خواه حکایت از منفعت‌طلبی و شخصی‌نگری آنان داشت (رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۱/۴۳۴).

در مجموع بر مبنای همین ممیزه رشیدیان‌ها یعنی سودجویی بود که وقتی حکومت در حوزه فساد مالی و عدم شفافیت در اقتصاد طی دو دهه پایانی پهلوی نسبتاً یکدست گردید (اسناد لانه، ۱۳۸۶: ج ۲/۴۲۹؛ مهبد، ۱۹۸۵: نواری؛ مهر، ۱۹۸۶: نواری؛ قشقایی، ۱۹۸۳: نواری؛ هاشمی، ۱۹۸۵: نواری)، ازین‌رو، مسیر برای خانواده رشیدیان در راستای افزایش بیش از پیش ثروت اقتصادی نشأت گرفته از امتیازات انحصاری و رانت تسهیل شد، برادران رشیدیان هم از میانه دهه چهل، دست از تکاپوهای حتی به‌ظاهر مردم‌گرایانه نیز کشیده و کاملاً بر امور اقتصادی خود متمرکز شدند، چنان‌که وقتی اسداله در یک گفتگوی خصوصی با دوستانش

پیرامون دلیل لغو دایمی جلسات عمومی منزل خود که ملاقات با توده‌های دردمند، بی‌پناه و سرخورده از ساختار سیاسی ناکارآمد و فاسد بود، چنین گفت: «هرکدام از مراجعین یک نوع درخواست نامشروع و غیرعملی دارند و به‌علاوه در مملکت در حال حاضر فعالیت فوق‌العاده نیست تا من این افراد را لازم داشته باشم که دور خود جمع و از وجود آنها استفاده کنم» (رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۳/۳۰) به‌علاوه بخاطر همین خصلت رشیدیان‌ها بود که حتی ماموران اطلاعاتی حاکمیت وقت نیز در توصیف یکی از این برادران چنین عنوان نمود: «سوءاستفاده به تظاهر و بستگی به مقامات خارجی و از این‌راه ارباب‌کردن اشخاص و سوءاستفاده از مقاطعه‌کاری و بندوبست» (مُتَمَّا، شماره راهنما: ۳۱-۲۰۱۷-۴۵۱۳ ش)، ضمن این‌که یکی از مقامات دولتی نیز در نامه‌ای محرمانه به مقامات مافوق خود، افراد مرتبط با رشیدیان و مهمانان منزل او را «یک مُشت دزد، راهزن و خائن به مملکت و ملت ایران» توصیف نمود (مرادی و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۳۷؛ بنگرید: حزب ملیون، ۱۳۸۸: ۱۳۵؛ رشیدیان‌ها، ج ۲: ۳۳۲؛ انصاری، ۱۳۹۱: ۱۶۹).

۳.۳ نوکیسگی و عشرت‌طلبی

با نظر به این‌که نوکیسگان بطور ناگهانی و بر اساس یک اتفاق به سرمایه کلان اقتصادی نائل شده و از طبقات پایین یا متوسط به جایگاه قشر فرادست و متمول پرتاب گردیده، بخاطر عدم تناسب سرمایه اقتصادی با سرمایه فرهنگی، این نوع افراد معمولاً در صدد خودنمایی و به رخ کشیدن تغییرات موقعیت زندگی خود به دیگران بر می‌آیند، و با توجه به خاستگاه اجتماعی برادران رشیدیان، بر مبنای شغل پدر یعنی حبیب‌اله که خدمه و درشکه‌چی انگلیسی‌ها بود و از طریق بهره‌گیری از رانت و امتیازات انحصاری در دوران جنگ دوم جهانی در آغاز دهه بیست شمسی، در قالب قشر ثروتمند و مرفه جامعه قرار گرفتند، طبیعی بود که اعضای این خانواده نیز گُش‌های مبتنی بر نوکیسگی و عیاشی را از خود بروز دهند.

از شواهد قابل‌اتکاء و مبرهن در این زمینه، سبک زندگی برادران رشیدیان در یکی از ادوار سیاه تاریخ ایران معاصر از منظر اقتصادی و معیشت ایرانیان بود، تا آنجا که در نیمه اول دهه بیست شمسی که بخاطر شرایط جنگی، اکثریت جامعه در وضعیت نابسامانی زندگی می‌کردند و حتی ده‌ها هزار نفر زیر خط فقر مطلق و نسبی به بسر می‌بردند، رشیدیان‌ها با اتخاذ سبک زندگی لوکس و اشرافی، مسیری متفاوت از جامعه را درپیش گرفتند، چنان‌که بر اساس خاطرات یکی از شاهدان عینی:

آن روز صبح دو برادر به نام‌های نصرالله (منظورش سیف‌اله است) و اسداله رشیدیان که با حال و هوای تازه به دوران رسیده‌های زمان جنگ، ساعت مچی طلا بسته، به موهایشان روغن زده و لباس مخمل به تن کرده بودند و مانند یک جفت طاووس نر می‌خرامیدند، جلو درب خانه ما از یک جفت کرایسلر سلطنتی که در آن زمان هر کدام ۶۰ هزار دلار می‌ارزید، پیاده شدند (فرمانفرمایان، ۱۳۷۷: ۱۸۴).

بعلاوه، پیرامون همان سال‌های توام با محنت و مرارت برای توده‌های جامعه (بنگرید: اسناد اشغال ایران، ۱۴۰۳: جلد‌های ۱ و ۵)، بر اساس اظهارات همین شخص در زمانی که گندم خرواری ۷۰ تومان بود و حتی یک ملک شش دانگ مناسب در هر جای ایران با ۱۵۰ هزار تومان قابل خریداری بود، آنان سوار اتومبیل‌های گرانیقیمت می‌شدند تا جایی که در هنگام ورود سیدضیاء به کشور، سه دستگاه اتومبیل لوکس که هر کدام ۱۸۰ هزار تومان ارزش مالی داشت، فراهم نموده بودند (فرمانفرمایان، ۱۳۷۳: ۲۱۸). ضمن این‌که با همراهی دیگر سرمایه‌داران وابسته ایرانی (سیف پور، ۱۳۷۹: ۳۰۸) یک مکان مجلل و مجهز در تهران با تجهیزاتی نفیس و اشرافی بعنوان مرکز فعالیت سیاسی دارودسته سیدضیاء تدارک دیدند: «وارد سالن بسیار بزرگی شدیم که با قالی‌های بسیار نفیس و گرانبهائی مفروش شده بود و در هر گوشه‌ای از این سالن، اشخاص روی مبل‌های بسیار نفیس و راحت نشسته و مشغول صحبت بودند» (نورالدین کیا، ۱۳۷۷: ۱۰۹).

نشانه دیگر از زندگی لاکچری رشیدیان‌ها به سفرهای تفریحی مکررشان به خارج از کشور بویژه انگلستان مرتبط می‌شود، چنان‌که این سه برادر نه تنها بطور دائم به لندن سفر نموده و در اقامتگاه نایتس بریدج (Knightsbridge) واقع در منطقه مرفه‌نشین و لوکس لندن اقامت می‌گزیدند (dorril, 2002: 564؛ لپینگ، ۱۳۶۵: ۵۲)، ضمن این‌که خوشگذرانی در اروپا به بهانه‌هایی همچون گذرانیدن ماه عسل بعد از مراسم ازدواج (رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۱/۴۴)، طی آن برهه زمانی که این‌گونه سفرها فقط مختص اعیان، اشراف و طبقه حاکمه بود، می‌تواند پرده از سبک زندگی لاکچری افراد این خانواده بردارد.

مصرف‌گرایی مبتنی بر تجمل‌طلبی آنان از یک‌سو، و نمایش این مصرف نیز از سویی دیگر، ویژگی جامعه نوکسه بشمار می‌آید که رشیدیان‌ها نیز از این قاعده مستثنی نبودند. آنان با برپایی جشن‌های گرانیقیمت، تفریحات لاکچری و حضور در مجلس بزم با محوریت باده‌گساری و قمار، سعی می‌کردند تا با این نوع جلوه‌گری و خودنمایی، منزلت و جایگاهی در بین قشر فرادست و حاکمه بدست آورند. برگزاری جشن ازدواج برای اسداله با حضور رجال

مملکتی را در همین راستا می‌توان تبیین نمود (رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۱/۴۴)، بعلاوه عشرت‌طلبی و لذت‌جویی اسداله حتی در زمانی که به دستور امینی در زندان بسر می‌برد: «عصرها لباس عوض می‌کرد و همراه رئیس شهربانی و در ماشین او به گردش و خوشگذرانی‌های شبانه می‌رفت» (آینده، ۱۳۶۷: شماره پیوسته ۹-۱۲/۵۷۹). ضمن این‌که، براساس خاطرات یکی از شاه‌دان عینی پیرامون برپایی مجالس عیش و عشرت طبقه حاکمه با نقش محوری برخی عناصر دربار سلطنت، و با ورود چهره‌های هنری غربی در تهران، به حضور پُررنگ رشیدیان‌ها در این نوع محافل لوکس نمایشی با گران‌ترین آشکال ممکن هم اشاره می‌نماید:

برت لَنکَسْتِر (Burt Lancaster) در مدت اقامت تهران با همکاری اشرف هر شب بازی راه می‌انداخت و به پول آن زمان شبی دو سه میلیون تومان به جیب می‌زد که البته قسمت اعظم این پول به اشرف می‌رسید... اشرف یک عده از سرمایه دارهای کلان تهران و همسران آنها را برای بازی به هتل دربند می‌کشاند و محفل خصوصی قمار راه می‌انداخت. متمولین تهران هم که می‌شنیدند همبازی آنها یک هنرپیشه معروف امریکایی با شهرت جهانی است با شوق و ذوق خودشان را به هتل می‌رساندند. هر شب سرمایه‌داران کلان مثل نیکپور، ابتهج، رشیدیان، لاجوردی به بازی دعوت می‌شدند (دلدم، ۱۳۸۰: ج ۱/۴۶۷؛ بنگرید: شهبازی، ۱۳۷۷: ج ۱/۲۵۶؛ اتفاقات تاریخی، ۱۳۸۶: ۷۰).

یکی دیگر از ابعاد نوکیسگی رشیدیان‌ها، خودنمایی نسل سوم این خانواده بود. خرید یکی از لاکچری‌ترین خودروهای آن برهه زمانی جهان (۱۹۷۰م) با برندی معتبر در صنعت خودروسازی (رولزرویس) از سوی سیف‌اله رشیدیان در لندن برای فرزندش (مُتما، شماره راهنما: ۶۲-۲۳-۱۴۶)، مبالغ کلان در حساب‌های شخصی فرزندان برادران رشیدیان در بانک‌های خارجی منجمله نشنال وست مینیستر (National Westminster Bank) انگلستان، ایران و خاورمیانه، بانک آمریکایی شعبه لندن (مُتما، شماره های راهنما: ۴۰-۲۳-۱۴۶؛ ۴۸-۲۳-۱۴۶؛ ۵۴-۲۳-۱۴۶؛ ۵۹-۲۳-۱۴۶) نمونه‌ای از این موارد است. علاوه بر این‌ها، اتخاذ سبک زندگی خاص و متفاوت با جامعه ایرانی احتمالاً با هدف فخرفروشی و خودنمایی مانند عضویت در نهادها و کلوپ‌های داخلی و خارجی (مُتما، شماره راهنما: ۱۲ و ۱۷-۲۳-۱۴۶)، و حتی نگهداری از حیوانات در منزل، مقوله‌ای که در ایران دهه پنجاه شمسی فقط در میان اشراف و اقشار حاکمه مرسوم بود، آن‌هم یک قلاده سگ که زمینه ورود آن از انگلستان به داخل کشور، با رایزنی‌ها و هماهنگی نسبتاً زیاد فراهم گردید (مُتما، شماره راهنما: ۸-۲۳-۱۴۶)، شواهد و مستندات دیگری مبنی بر نوکیسگی این خانواده می‌تواند تلقی گردد.

۴.۳ لمپن‌مآبی

اگرچه تصوّر عمومی بر این است که لمپن‌ها عمدتاً از هر دو منظر اقتصادی و فرهنگی فاقد سرمایه بوده و در زمره طبقات پایین و بویژه حاشیه‌ای جامعه بشمار می‌آیند، (اکبری، ۱۳۵۲: ۵) با این حال، می‌توان بخشی از اقشار فرادست جامعه را در زمره لمپن بشمار آورد. این‌ها همان لمپن‌های فرادست یا نوکیسگان هستند که گرچه از بُعد سرمایه اقتصادی به طبقه بالای جامعه تعلق دارند، اما از جنبه فرهنگی به پایین‌ترین اقشار نزدیک می‌شوند، چنان‌که بیشترین تشابه و تناسب را از منظر فهم اجتماعی با لمپن‌ها داشته، همانند آنان به ارزش‌های فاقد عمق و محتوی گرایش زیادی نشان می‌دهند. با این اوصاف، و با توجّه به خصایص اندیشگی، کرداری و گفتاری رشیدیان‌ها، لمپن‌مآبی را می‌توان از ممیزه‌های فرهنگی این خانواده، حداقل، اسداله و سیف‌اله دانست.

اولین علامت در راستای ماهیت لمپنی رشیدیان‌ها، که بی‌ارتباط با ویژگی نوکیسگی آنان هم نیست، به خاستگاه اجتماعی این خانواده و تحرّک صعودی طبقاتی آنها باز می‌گردد، چنان‌که در نتیجه دسترسی به انحصارات و رانت اقتصادی، طی چند سال از جایگاه فرمانبری و پیشخدمتی انگلیسی‌ها با دانش و سطح سواد نسبتاً پایین به یک خانواده متنفّذ و متعیّن جامعه ایرانی تبدیل شدند (بنگرید: رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۳/۴؛ لپینگ، ۱۳۶۵: ۵۲). خانواده رشیدیان که از مواهب فضای جدید سیاسی ایران طی دو دهه بیست و سی یعنی سقوط رضاشاه، جنگ دوم جهانی و سال‌های بعد از کودتای مردادماه استفاده حداکثری را برای جابجایی طبقاتی نموده، تلاش زیادی برای گسستن از خاستگاه اولیه و ارائه چهره جدید از خود نشان دادند، اما همچنان ماهیت لمپنی آنان بویژه اسداله مشهود بود. درک نازل و بسیار سطحی اسداله رشیدیان پیرامون نظام حزبی در ایران و عبارات عجیب در این زمینه، از بدبینی به حزب گرفته (رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۱/۳۱) تا منع افراد برای عضویت در احزاب و تشکیلات سیاسی به دلیل آنچه که فریب‌کاری سیاستمداران عنوان نمود (رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹، ج ۱/۴۰) نمونه‌هایی از کم‌فهمی و سطحی‌نگری کامل آنان می‌باشد، ضمن این‌که گرچه با توسّل به نقابی ناشی از ثروت مالی در زمره بورژوازی قرار گرفته، در شریان‌های اقتصادی کشور حضور پیدا کرده و از امکانات رسانه‌ای نسبتاً قدرتمند برخوردار شدند، اما در واقع و در عمل، از قلّدری و زورگویی که خصیلت لمپنیسم است، احتراز ننموده، در مواقعی که منافع آنان بخطر می‌افتاد، اهالی مطبوعات (رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۲/۳۲۴) و حتّی مردم را علناً و مستقیماً تهدید می‌کردند: «رشیدیان مرتب می‌گویند سازمان امنیت در دست من است و کلاتری در اختیار من و با این نحوه عمل ما را

بیچاره کرده است... رئیس کلانتری فشار می‌آورد و سازمان امنیت ما را تهدید می‌کرد تا آنها موفق شوند» (رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۳/۳۴۰). بعلاوه، از نشانه‌های دیگر قلدرمآبی رشیدیان‌ها و هم‌قطاران‌شان، زدوبند با برخی کارمندان تشریفات کاخ سلطنتی در راستای جلوگیری از شرفیابی اشخاص مخالف و منتقد خود به حضور شاه بود، چراکه این اقدام موجب می‌شد تا مطالبی خلاف منافع آنان به سمع و نظر شاه نرسد (رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۱/۴۴۱).

شاخص دیگری که حکایت از لمپنیسم رشیدیان‌ها داشت، فرهنگ گفتاری و رفتاری عوامانه آنان بود، تا آنجا که بی‌نزاکتی، دروغ‌گویی و چاپلوسی در گفتار و کردار آنان مشهود و پُررنگ بنظر می‌رسید. جدای از تبلور این خصایص آنان در جامعه با القاب «شارلاتان، متظاهر، پشت‌هم‌انداز و زدوبندچی» از سوی ماموران اطلاعاتی در راستای توصیف اسداله (رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۳/۴۲۱؛ بنگرید: انصاری، ۱۳۹۱: ۱۷۰)، باید از کاربرد ادبیات عوامانه و چاله‌میدانی: «من بچه پدرم نیستم اگر بگذارم پیروز شهردار تهران شود» در چالش با دولت بر سر موضوع انتخاب شهردار پایتخت طی میانه دهه چهل (رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۳/۴۰۱)، و همچنین تظاهر به ارتباط تنگاتنگ با مقامات متنفذ حکومت در راستای خودنمایی نام برد (رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۱/۲۷۲)، بعلاوه کاربرد خدعه در تعامل با دیگران بویژه توده‌های ناآگاه با هدف مریدپروری و استفاده ابزاری از این اقشار فرودست: «من برخلاف رجال این مملکت که همواره مشغول خوشگذرانی و عیاشی هستند، زندگی و وقت خود را صرف خدمت به بیچاره‌ها و طبقات محروم کرده‌ام» (رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۳/۱۵۴؛ بنگرید: همان، ج ۱ و ۲، صفحات متعَدَد).

سوّمین نشانه بارزی که دالّ بر لمپن بودن رشیدیان‌ها داشت، تعامل و ارتباط نزدیک آنان با اقشار اجتماعی بود که نه تنها از فقر اقتصادی بلکه مهمتر از آن، از فقدان سرمایه فرهنگی نیز رنج می‌بردند، ضمن این‌که مهمتر از آن، باید از رابطه تنگاتنگ آنها با لمپن‌پرولتاریا (Mills, 2014, No4, pp539-552; Stallybrass, 1990, No.31, p72-73) بویژه گنده‌لات‌ها و بزن بهادرهای شهر تهران طی آن برهه زمانی نام برد.

بخش عمده پایگاه اجتماعی و به عبارتی دقیق‌تر مخاطبان رشیدیان‌ها، فرودستان و حاشیه‌نشینان شهری بودند، که جدای از وضعیت نابسامان اقتصادی، هم از بُعد فرهنگی و هم از منظر شَمّ سیاسی در سطح بسیار پایینی قرار داشتند، چنان‌که مطابق گزارش ساواک پیرامون یکی از این اجتماعات که از سوی رشیدیان‌ها باند آنان تشکیل گردید:

اکثریت جمعیت را افرادی تشکیل می‌دادند که با اتوبوس‌های شرکت اتوکل به محل آمده بودند و وضع نشان می‌داد که این کارگران به تنهایی و به اراده خود نیامدند، بلکه به دستور

شخص یا اشخاصی به آن محل آورده شدند. اکثریت این کارگران، مردان دهاتی و بیسواد بوده و اصولاً از سیاست و انتخابات و قانون اساسی و این قبیل کلمات و جملات چیزی مفهوم آنها نمی‌شد و در موقع سخنرانی نیز بنا به اشاره شخص یا اشخاص دست می‌زدند یا صحیح است و زنده باد می‌گفتند (رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۲/۹۵؛ بنگرید: همان، جلد‌های ۱ و ۲، صفحات متعدد).

جدای از ارتباط رشیدیان‌ها با عوام و کارگران غیرماهر، این تعامل نزدیک آنان با ولگردها، جنایتکاران، و حتی بعضاً کارگران جنسی بود، جلوه خاصی داشت، اقشاری که عمدتاً از راه‌های غیرقانونی و نامتعارف همچون زورگیری، گدایی و کلاهبرداری امرار معاش می‌کردند، که این می‌تواند بطور واضح از ماهیت لمپنیسم رشیدیان‌ها پرده بردارد.

اسداله رشیدیان جدای از این‌که خود در زمینه اقدامات نامتعارف و حتی قانون‌گریزی متبحر بود (مُتَمَّا، شماره راهنما: ۳۲-۲۰۱۷-۴۵۱۳ ش؛ اتفاقات تاریخی، ۱۳۸۶: ۷۰)، بلکه بطور محسوس، مشهود و مستقیم با افراد بدنام، قانون‌شکنان و تبهکاران پایتخت، ارتباط نزدیکی داشت:

اینها در حدود سی نفر امرار و معاش‌شان از شیرخانه و خرید اموال مسروقه و فاحشه‌خانه و کارهای نامشروع می‌گذرد... خانه اسدالله رشیدیان به تمام مقدسات عالم لانه فساد کشور ایران است یعنی هر جنایتی که در این کشور می‌شود به ابتکار این خانه است (مُتَمَّا، شماره راهنما: ۶۳۹۰۰-۰-۰ پ؛ بنگرید: رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۱/۸۸؛ سعیدی، ۱۳۸۲: ۱۶۱).

همچنان‌که شواهد و مستندات تاریخی نشان می‌دهد، رشیدیان‌ها طی دهه‌های بیست تا چهل، بویژه دهه سی شمسی، مُجَدَّانه درصدد حفظ رابطه نزدیک با باندهای تبهکاری و اوباش بودند (مُتَمَّا، شماره راهنما: ۶۳۹۵۳-۰-۰ پ؛ همان: ۶۳۹۱۹-۰-۰ پ؛ همان: ۶۳۹۵۲-۰-۰ پ؛ رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۱/۳۵۹ و ج ۳/۱۸۵؛ بدون شرح، ۱۳۸۷: ج ۱/۱)، چراکه ابزاری سودمند در راستای منافع آنان علیه مخالفان، البته با توسل به رعب و خشونت تلقی می‌گردید. در این میان، چشمگیرترین تکاپوهای باند رشیدیان برای بهره‌گیری از قشر لمپن‌پرولتاریا در چهار مقطع زمانی بود، یکی در اوایل دهه بیست، همزمان با چالش شدید سیاسی میان انگلوفیل‌ها با مخالفان بویژه چپ‌گرایان متمایل به شوروی بود، که در این میان، برخی اراذل و اوباش با هدایت رشیدیان‌ها و هم‌مسلكانش در حزب وطن (اراده ملی) به منازعات خیابانی با مخالفان مبادرت می‌ورزیدند (لنچافسکی، ۱۳۵۲: ۳۰۶؛ طیرانی، ۱۳۷۶: ج ۲/۴۶۲؛ لپینگ، ۱۳۶۵: ۸۲). دومین مقطع به اوایل دهه سی یعنی دوره مصلّح بر می‌گردد:

برگشتم دیدم چهار پنج ماشین از افراد چماق به‌دست و یک عده خانم‌هایی که شایستگی گفتن خانم درباره آنها نمی‌شود داشت با یک وضع بسیار زنده‌ای روز ۹ اسفند به رهبری

شعبان بی‌مخ و طیب از لات‌ها و چاقوکش‌ها رفتند در خانه دکتر مصدق (شانه چپ، ۱۹۸۳: نواری؛ بنگرید: وودهاوس، ۱۳۶۷: ۲۲؛ آرامش، ۱۳۵۸: ۱۴۵؛ عراقی، ۱۳۷۰: ۴۳؛ بهنود، ۱۳۶۶: ۳۸۱).

سومین برهه مقارن سال‌های بعد از کودتا و در همان دهه سی بود که با آزادی نسبی سیاسی و تحرکات گروه‌های دموکراسی‌خواه بویژه دانشجویان و جبهه ملی همراه گردید، همچنان‌که مطابق روایت یکی از شاهدان عینی:

در پاییز سال ۱۳۳۹ وقتی که مسئله انتخابات مجلس مطرح بود، جبهه ملی باشگاهی داشت در خیابان فخرآباد خانه ۱۴۳ معروف بود و یک سری میتینگ‌هایی در ارتباط با انتخابات آنجا می‌گذاشت... شهردار تهران شخصی بود به نام فرود که از آن چهره‌های قدیمی و معروف بود به دو چهره بودن... یکی رشیدیان بود و یکی فرود و این دو تا هم خیلی باهم رفیق بودند. این فرود یک عده از عناصر اوباش و چاقوکش و میدانی را استخدام کرده بود و اینها ریختند به خانه ۱۴۳ و کتک مفصلی بما زدند... رهبر این گروه، شخصی بود به نام طیب حاج‌رضایی که خود من او را دیدم در جلوی آن جمع که اینها آمدند و آن در بزرگی که آن ساختمان داشت، شکستند و ریختند و کتک مفصلی به دانه دانه ما زدند (لاهیجی، ۱۹۸۴: نواری؛ بنگرید: جعفری، ۱۳۸۱: ۱۶۶؛ گازیوروسکی، ۱۳۷۱: ۳۰۲؛ رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۳/۳۱).

مقطع زمانی چهارم هم در آغاز دهه چهل مصادف با دولت امینی و تقلای باند رشیدیان برای مقابله با نخست‌وزیر وقت بود، تا آنجا که مطابق گزارش مامور ساواک، اهتمام زیادی از سوی فرود و رشیدیان در جنوب شهر تهران بمنظور یارگیری دیده شد، چنان‌که از افراد متنفذ بعلاوه اراذل و اوباش پایین شهر نیز در این راستا بهره بردند:

محمدعلی نقیب‌زاده از عناصر ناراحت و اوباش جنوب شهر که سردهسته محله عرب‌ها می‌باشد که اکثر جوانان بیکار و قاچاقچی آنجا سکونت دارند. اگر جلوی فعالیت این ایادی گرفته نشود به تدریج با اعمال زور و پول، تعداد جمعیت طرفداران رشیدیان و فرود افزایش می‌یابد (رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹: ج ۲/۳۱۴؛ بنگرید: همان، ۱۳۸۹: ج ۲/۲۵۲؛ گفتگو، ۱۳۷۳: ش ۵/۵۲).

بانظر به این‌که میزان نزدیکی اندیشه رجال و رهبران گروه‌های جامعه به خصایل جهل، نادانی و عدم آگاهی، رابطه مستقیمی با موفقیت آنها در جذب تبهکاران و اوباش یا همان لمپن پرولتاریا دارد، در این راستا، در ایران معاصر نیز پیوند جاهل‌ها و گنده‌لات‌ها با سیاسیون، به بنیاد نظری و رفتاری رجال سیاسی بستگی داشته و دارد، چنان‌که در تاریخ صد سال اخیر، بعضاً برخی گروه‌های سیاسی و غیرسیاسی از اراذل و اوباش بعنوان ابزار سرکوب مخالفان و

دگراندیشان در راستای پیشبرد مثنی سیاسی و اعتقادی خود بهره برده‌اند (بنگرید: محمدی زاده، ۱۳۸۵؛ نقره کار، ۱۳۹۵؛ میرزائی، ۱۳۸۲؛ نجمی، ۱۳۷۰؛ عراقی، ۱۳۷۰)، که در این میان، رشیدیان‌ها نیز با توجه به افکار و کردار عوامانه خود، پتانسیل بهره‌گیری از لمپن‌ها را داشتند. تمسک به هر بهانه در راستای جلب توجه عوام و تداوم پیوند با گروه‌های تبهکاری از ترفندهای اسداله بود، در یکی از این موارد فقط بمنظور افتتاح گرمابه‌ای در یکی از مناطق حاشیه‌ای و فقیرنشین تهران یعنی دروازه غار، مراسمی در قالب جشن همراه با تشریفات برگزار گردید، که تعدادی از عوام ساکن جنوب شهر و حتی برخی از گنده‌لات‌های تهران مانند طیب حاج‌رضایی، حسین رمضونیخی و برادران هفت‌کچلان حضور پیدا کردند (رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹؛ ج: ۳۴۲/۲). نکته جالب اینجاست، این نوع اشخاص، حداقل بظاهر، ارزش و جایگاه ویژه‌ای نیز نزد رشیدیان‌ها داشتند: به محض آنکه حسین رمضانیخی و همراهان وارد جلسه شدند، رشیدیان، فرود و مهندس انزلچی احترام خاصی برایشان قائل شده و بلافاصله چای و میوه برای آنها روی میز چیده شد و رشیدیان خطاب به رمضان یخی گفت: چه عجب که او را ملاقات می‌کند، نامبرده پاسخ داد: ما مرتب فرود را زحمت می‌دهیم و تصور می‌کنم که خانه شما و فرود یکی است (رشیدیان‌ها، ۱۳۸۹؛ ج: ۷۵/۲).

۴. نتیجه‌گیری

خصایص فرهنگی و اجتماعی رشیدیان‌ها را می‌توان بر اساس چهار مولفه که همگی حول محور و مرتبط با بورژوازی کمپرادور بوده، و البته برخی از آنها نیز تا حدودی با یکدیگر همپوشانی داشته، تجزیه و تحلیل نمود. ممیزه اول، غرب‌گرایی و تعلق خاطر به انگلستان بود. آنان که بعنوان بورژواکمپرادور یا همان سرمایه‌داران وابسته، ماهیت وجودی و منافع اقتصادی خود را در ارتباط مثبت و مستقیم با انگلستان می‌دیدند، طبیعی بود که در حوزه اجتماعی و فرهنگی نیز به این کشور خارجی، بعنوان الگو و مرجع، گرایش شدیدی داشته باشند، تا آنجا که نه تنها خود در سبک زندگی، عادات و نگرش‌ها تحت تاثیر غرب بودند، بلکه در راستای رخنه و گسترش فرهنگ غربی در ایران نیز پرتکاپو ظاهر شوند. خصلت دوم رشیدیان‌ها منفعت‌طلبی بود که این ویژگی هم با ماهیت طبقاتی آنان بعنوان بورژواکمپرادور ارتباط داشت، چرا که این افراد بخاطر نگاه کاسبکارانه و سوداگرانه به مسائل مختلف، منافع شخصی را در اولویت کامل قرار داده، همان‌طور که مستندات و شواهد تاریخی حکایت دارد، در راستای نیل به اهداف سودجویانه، نه تنها نسبت به منافع جمعی و عمومی بی‌تفاوت بودند، بلکه در مواقع

مقتضی که منافع خود را درخطر دیدند، حتی حاضر شدند تا مصالح ملی را نیز قربانی نمایند. نوکیسگی را می‌توان سومین خصیصه خانواده مزبور تلقی نمود که جلوه برجسته آن نیز در عشرت‌طلبی، تجمل‌گرایی و البته نمایش مصرف بود. رشیدیان‌ها که بر اثر یک اتفاق، بطور ناگهانی و طی یک مقطع زمانی بسیار کوتاه از جایگاه قشر متوسط به طبقه بالا و متمول جامعه پرتاب شده، در نتیجه این دگرگونی اقتصادی بسیار سریع، بعنوان افراد تازه به دوران رسیده، درصدد اتخاذ سبک زندگی تجمل‌گرایانه و تفریحات لاکچری با هدف خودنمایی و کسب جایگاه در بین طبقات حاکمه و فرادست کشور برآمدند. چهارمین ویژگی اجتماعی و فرهنگی برادران رشیدیان را باید در افکاروکردار لمپن‌مآبانه جستجو نمود. با توجه به خاستگاه اجتماعی پایین این خانواده، و با نظر به این که حتی بعد از تحرک طبقاتی، سرمایه فکری فرهنگی آنان نه تنها بصورت متوازن و هم‌سطح با سرمایه اقتصادی رشد نکرد بلکه از بی‌مایگی فکری رنج می‌بردند، باین اوصاف، دور از انتظار نبود که رشیدیان‌ها نگرش و رفتار عوامانه داشته باشند، حتی برخی مانند اسداله علناً یک شخصیت لمپن و هوچی‌گر را از خود ترسیم نمایند. جدای از کُشش‌های رفتاری و گفتاری لمپن‌مآبانه، تعامل و ارتباط تنگاتنگ با اوباش شهری بویژه گنده‌لات‌ها و یزنبادهای جنوب شهر، نشانه بارز از لمپن‌مآبی رشیدیان‌ها بود.

کتاب‌نامه

کتاب‌ها

- آبراهامیان، یرواند (۱۴۰۱) کودتا: کودتای ۱۳۳۲، سازمان سیا و ریشه‌های روابط ایران و ایالات متحده در عصرجدید، ترجمه: ناصر زرافشان، تهران: نگاه.
- آرامش، احمد (۱۳۵۸) هفت سال در زندان آریامهر، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- اجلالی، پرویز (۱۴۰۰) دگرگونی اجتماعی و فیلم‌های سینمایی در ایران، تهران: آگه.
- اکبری، علی اکبر (۱۳۵۲) لمپنیسم، تهران: نشر سپهر.
- انصاری، عبدالرضا (۱۳۹۱)، خاطرات: ناگفته‌ها از روزگار پهلویها، تهران: علم.
- بهنود، مسعود (۱۳۶۶) دولتهای ایران از سید ضیاء تا بختیار، تهران: جاویدان.
- جاودانی، همان (۱۳۸۱) سالشمار تاریخ سینمای ایران، تهران: قطره.
- جعفری، شعبان (۱۳۸۱) خاطرات شعبان جعفری، به کوشش: هما سرشار، تهران: ثالث.
- درخشانی، علی اکبر (۱۳۸۶) متن کامل خاطرات سرتیپ علی اکبر درخشانی، به کوشش: حبیب لاجوردی، تهران: صفحه سفید.

- دلد، اسکندر (۱۳۸۰) خاطرات من و فرح پهلوی، جلد ۱، تهران: به آفرین.
- سعیدی فیروزآبادی (۱۳۸۲) خاطرات، به کوشش: محمدحسن میرحسینی، یزد: دانشگاه یزد.
- سیف پورفاطمی، نصرالله (۱۳۷۹) گزند روزگار، تهران: شیرازه.
- شانه چی، محمد (۱۹۸۳) تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد به کوشش حبیب لاجوردی، مصاحبه کننده: حبیب لاجوردی، ۴ مارس ۱۹۸۳، نوار شماره ۱.
- شهبازی، علی (۱۳۷۷) محافظ شاه: خاطرات علی شهبازی، جلد ۱، تهران: اهل قلم.
- عراقی، مهدی (۱۳۷۰) ناگفته ها، به کوشش: مقدس و دیگران، تهران: رسا.
- علم، مصطفی (۱۳۷۱) نفت، قدرت و اصول ملی شدن نفت ایران، ترجمه: غلامحسین صالحیار، تهران: اطلاعات.
- عظیمی، فخرالدین (۱۳۸۳) حاکمیت ملی و دشمنان آن، تهران: نگاره آفتاب.
- عظیمی، فخرالدین (۱۳۹۴) تاملی در نگرش سیاسی مصدق، تهران: خجسته.
- فرمانفرمایان، رخسان و منوچهر فرمانفرمایان (۱۳۷۷)، خون و نفت: خاطرات یک شاهزاده ایرانی، مترجم: مهدی حقیقت خواه، تهران: ققنوس.
- فرمانفرمایان، منوچهر (۱۳۷۳) از تهران تا کاراکاس: نفت و سیاست در ایران، تهران: نشر تاریخ ایران.
- قشقایی، محمدناصر (۱۹۸۳) تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد به کوشش حبیب لاجوردی، مصاحبه کننده: حبیب لاجوردی، ۳ فوریه ۱۹۸۳، نوار شماره ۷.
- کشانی، علی اصغر (۱۳۸۶) فرآیند تعامل سینمای ایران و حکومت پهلوی، تهران: مرکز اسناد انقلاب.
- گازیوروسکی، مارک (۱۳۷۱) سیاست خارجی آمریکا و شاه، ترجمه: فریدون فاطمی، تهران: مرکز.
- گازیوروسکی، مارک (۱۳۸۴) مصدق و کودتا، ترجمه: علی مرشدی زاد، تهران: قصیده سرا.
- لاهیجی. عبدالکریم (۱۹۸۴) تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد به کوشش حبیب لاجوردی، مصاحبه کننده: ضیاء صدقی، ۵ مارس ۱۹۸۴، نوار شماره ۵.
- لپینگ، بریان (۱۳۶۵) سقوط امپراطوری انگلیس و دولت دکتر مصدق، ترجمه: محمود عنایت، تهران: کتاب سرا.
- لنچافسکی، ژرژ (۱۳۵۲). سی سال رقابت غرب و شوروی در ایران، ترجمه: حورا یآوری، تهران: ابن سینا.
- مسعود انصاری، احمد علی (۱۳۷۱). من و خاندان پهلوی، تهران: نشر فاخته.
- مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، ۲۰ فروردین ۱۳۲۳، دوره چهاردهم، نشست ۱۶.
- موزلی، لئونارد (۱۳۶۹)، بازی قدرت، مترجم: محمود طلوعی، تهران: هفته.
- موسوی زاده، جهانگیر (۱۳۸۰) تبریز زیر چکمه های ارتش سرخ، جلد دوم، تهران: نشر موسوی زاده.

مهبد، احمد (۱۹۸۵) تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد به کوشش حبیب لاجوردی، مصاحبه کننده: حبیب لاجوردی، ۲۸ آوریل ۱۹۸۵، نوار شماره ۶.

مهر، فرهنگ (۱۹۸۶) تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد به کوشش حبیب لاجوردی، مصاحبه کننده: حبیب لاجوردی، ۲۲ ژانویه ۱۹۸۶، نوار شماره ۱۰.

مهرآیین، ف. (۱۳۷۲) در پیشگاه حقیقت، اروپا: بی نا.

مهرابی، مسعود (۱۳۶۸) تاریخ سینمای ایران از آغاز تا سال ۱۳۵۷، بی جا: انتشارات فیلم.

محمدی زاده، مجتبی (۱۳۸۵) لومپن ها در سیاست عصر پهلوی (۱۳۰۴-۱۳۴۲)، تهران: مرکز.

میرزائی، سینا و محمد حسینی (۱۳۸۲)، از سرگذشت لوطی ها، تهران: مدیا.

نجمی، ناصر (۱۳۷۰) خاطرات سیاسی (حوادث تاریخی ایران از شهریور ۲۸ تا مرداد سال ۳۲)، تهران: کلینی.

نقره کار، مسعود (۱۳۹۵) زنگی های گود قدرت (نقش سیاسی و اجتماعی جاهل ها و لات ها در تاریخ معاصر ایران)، کلن: فروغ.

نورالدین کیا، فضل الله (۱۳۷۷) خاطرات خدمت در فلسطین، تهران: آبی.

وودهاوس، سی ام (۱۳۶۴) عملیات چکمه، مترجم: فرحناز شکوری، تهران: نشر نو.

هاشمی، منوچهر (۱۹۸۵) تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد به کوشش حبیب لاجوردی، مصاحبه کننده: حبیب لاجوردی، ۱۷ اکتبر ۱۹۸۵، نوار شماره ۱۳.

منابع اسنادی

اسناد منتشر شده

اسناد اشغال ایران (۱۴۰۳) جلد های اول و پنجم، گردآوری و ترجمه: فیروزی، سلیمانی و صفار، تهران: مطالعات تاریخ معاصر.

اسناد لانه جاسوسی آمریکا: گزارش های سفارت آمریکا طی دو دهه پایانی پهلوی (۱۳۸۶) جلد دوم، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش های سیاسی.

اتفاقات تاریخی به روایت اسناد ساواک (۱۳۸۶)، کتاب اول، تهران: مرکز اسناد تاریخی وزارت اطلاعات.

بدون شرح به روایت اسناد ساواک (۱۳۸۷) کتاب اول، تهران: مرکز اسناد تاریخی وزارت اطلاعات.

حزب ملیون به روایت اسناد ساواک (۱۳۸۸)، تهران: مرکز اسناد تاریخی وزارت اطلاعات.

رشیدیان ها به روایت اسناد ساواک (۱۳۸۹)، جلد های ۱-۳، تهران: مرکز اسناد تاریخی وزارت اطلاعات.

طیرانی، بهروز (۱۳۷۶) اسناد احزاب سیاسی ایران، تهران: اسناد ملی ایران.

مرادی، شهریار و دیگران (۱۳۹۲)، اسنادی از حزب ملیون، تهران: خانه کتاب.

اسناد منتشر نشده

مُتَمّا (موسسه تاریخ معاصر ایران):

شماره راهنما ۶۳۹۰۰-۰-۰پ

شماره راهنما ۶۳۹۱۹-۰-۰پ

شماره راهنما ۶۳۹۵۲-۰-۰پ

شماره راهنما ۶۳۹۵۳-۰-۰پ

شماره راهنما ۲۰۱۷-۳۱-۲۰۱۳ش

شماره راهنما ۲۰۱۷-۳۲-۲۰۱۳ش

شماره راهنما ۱۴۶-۲۳-۷ر

شماره راهنما ۱۴۶-۲۳-۱۲ر

شماره راهنما ۱۴۶-۲۳-۱۷ر

شماره راهنما ۱۴۶-۲۳-۴۰ر

شماره راهنما ۱۴۶-۲۳-۴۴ر

شماره راهنما ۱۴۶-۲۳-۴۸ر

شماره راهنما ۱۴۶-۲۳-۵۱ر

شماره راهنما ۱۴۶-۲۳-۵۹ر

شماره راهنما ۱۴۶-۲۳-۶۲ر

مجلات

آینده، سال ۱۳۶۷، شماره پیوسته ۹-۱۲.

گفتگو، سال ۱۳۷۳، شماره ۵.

منابع لاتین

Ashcroft, B and Tiffin and Griffins (2001). *Post-Colonial Studies: The Key Concepts*. London: Routledge.

Baran. P(1976) *The political economy of growth*. Harmondsworth: Penguin Books

Chua, L,(2020) *Imperial Negotiations: Introducing Comprador Networks and Comparative Modernities*. Architectural Histories, Vol.8, No.1.

Dorril ,Stephen . *MI6: Inside the Covert World of Her Majesty's Secret Intelligence Service*, New York: touchstone 2002.

Fanon, f(2004) *the Wretched of the Earth* , transl: Richard philcox , New York: Grove Press.

- Frank, Andre Gunder (1970) *Lumpenbourgeoisie and Lumpendevelopment: dependence, class, and politics in latin america*, New York: Monthly Review Press.
- Hao, Yen-ping (1970), *the comprador in nineteenth century china :bridge between east and west*, vol45, Harvard east asian series, harvard university press.
- Heartfield, James (2005) *China s comprador capitalism is coming home*, Review of radical political economics, Vol, No.2, pp 196-214,
- Kasaba, Resat (1988), *Was there a compradore Bourgeoisie in Mid-nineteenth-century western Anatolia?*, Vol.11, No.2, research foundation of state university of new york, pp215-228.
- kofi, Tetteh A. (1972) *The elites and underdevelopment in Africa :the case of ghana*, Berkely Journal of Sociology . Vol 17 , pp97-115.
- Mgbeoji, Ikechi (2014) *the comprador complex: Africa IPRs Elites, Neo-colonialism and the endureing of African IPR Agenda by external interest*, intellectual property journal, Vol26 , p313-329.
- Mills, Nathaniel (2014) *Ralph Ellison's Marxism: The Lumpenproletariat, the Folk, and the Revolution*, African American Review, Vol. 47, No. 4 (Winter 2014), pp. 537-554.
- Mitrović, Ljubiša (2010) *The new bourgeoisie and Its Pseudo-Elite in the societies of peripheral capitalism*, Series: philosophy, sociology, psychology and history, Vol.9 No. 1, 2010, pp1-13.
- Naficy, Hamid (2011) *A Social History of Iranian Cinema, Volume 2: The Industrializing Years*, Durham: Duke university press .
- Nwauwa, Apollos (2020) *Western education and the rise of a new African elite in west Africa*, <http://doi.org/10.1093/acrefore/9780190277734.013.282>, 30 January 2020.
- Poulantzas, Nicos (1975) *classes in contemporary capitalism*, London, NLB.
- Stallybrass, Peter (1990) *Marx and Heterogeneity: Thinking the Lumpenproletariat*, Representations, No. 31, Special Issue: The Margins of Identity in Nineteenth-Century England (Summer, 1990), pp. 69-95.